

Remiză

Cu o păgână parafrază shakespeariană, s-ar putea spune că ***Sfârșit de partidă*** e a doua capodoperă a lui Beckett, dar, la ospățul teatrului modern, cel mai de seamă fel. Pare a fi textul sfârșitului, prin excelență, dar e piesa nesfârșirii. Piesa marilor întrebări filosofice. Piesa morții, a trecerii spre neființă, a neantului. Este – poate, înainte de toate – piesa celui mai frumos și mai sincer aforism beckettian, *ars poetica* în miniatură, definiție neverosimil de simplă a destinului uman: „Nimic nu e mai comic decât nefericirea“. Beckett și-a îngăduit rar asemenea verdicte, insinuate cu discreție și teamă în replicile personajelor sale. Dar, atunci când a făcut-o, ceva din el, din frământările și obsesiile lui, s-a strecurat prin vocea lor în surdina cosmosului. Din toate câte se spun în acest text amar, din atâtea cuvinte presărate printre clipe lungi și apăsătoare de tăcere, această frază scurtă, mereu ea, revine în amintirea celui care a auzit-o: *Rien n'est plus drôle que le malheur / Nothing is funnier than unhappiness / Nimic nu e mai comic decât nefericirea*. Iată aforismul tandru care îl apropie pe Beckett, din nou, de Cehov, autor pe care nu l-a citit niciodată îndeaproape, dar căruia îi seamănă atât de mult. Pentru

Sfârșit de partidă, taxonomiile artei au rămas în urmă, căci în acest vers fulgurant, de o poezie perfectă, tomuri întregi de filosofie se topesc pentru a surprinde cu grație un adevăr. Prin gândul unui personaj care meditează dintr-o ladă de gunoi, Beckett a vorbit lumii despre marele paradox al existenței, care se scurge într-o vale a plângerii, într-o zădărnice neconsolată decât de nevoia de a zâmbi pentru a putea, totuși, „merge mai departe”.

La Beckett, a merge mai departe înseamnă a înțelege că totul e sfârșit. ***Sfârșit de partidă*** își conține mesajul în chiar titlul ei, care, în ambele variante, ***Fin de partie*** și ***Endgame***, afirmă explicit ideea de finitudine. Dar metafora jocului (partie/game) relativizează termenul de „sfârșit” prin posibilitatea ca totul să o ia de la capăt. În această a doua piesă (deși, de fapt, a treia) a sa, Beckett a reluat o problemă umană și discursivă explorată în ***Godot***, finisându-i reliefurile teatrale și suprimându-i excesele de limbaj. Într-un singur act, într-un singur „joc”, el trata acum tema obsedantă a epocii încă marcate de traumele celui de-al II-lea Război Mondial. Niciodată teama de a privi spre viitor nu a fost mai dureros însoțită de teama de a reflecta asupra trecutului, și niciodată spectrul sfârșitului nu a fost mai profund simțit decât atunci. Deliciile prețioase ale unei eseistici tanatofile, cultivate de gânditorii occidentali, mai aveau de așteptat. În ***Sfârșit de partidă*** – unde sfârșitul e aproape, dar totul continuă, unde jocul s-a încheiat, dar piesele au rămas pe tabla de șah – Beckett a integrat cu înțelepciune sumbră toate preceptele filosofiei, doar pentru a le denunța neputința. Nimic nu rămâne neatins de

mortificarea universului, pe care el a imaginat-o ca extincție lentă, imperceptibilă. Textul lui vorbește despre ceea ce nu se termină niciodată: suferința chinuitoare a așteptării, cea care le rămâne destin lui Vladimir și Estragon, trișată constant, prin violența cuvântului, de Hamm și Clov.

Titlul acestei piese e un mister. Cel mai ușor de bănuț e că Beckett a împrumutat formula din jocul de șah, de care era pasionat. Într-adevăr, în ambele versiuni ale titlului, chiar și în aceea din germană, pe care și-a dorit-o (ba chiar și în traducerea în românește – de care, firește, Beckett nu a fost responsabil), expresia invocă o referință clară, legată de joc. Nimic ludic, însă. Nimic din voluptatea și din detașarea jocului ca loisir. *Partida* lui Beckett este tristă, pierdută din capul locului. Odată, el și-a numit piesa: „horror într-un act“. ***Sfârșit de partidă*** nu mai păstrează nici măcar momentele de destindere pe care și le permiteau Vladimir și Estragon, când se tachinau cu glume benigne ca „să mai treacă timpul“. Jocul dintre cele patru personaje este pe muchie de cuțit, iar violența care mijea în „abuzurile“ verbale dintre Didi și Gogo devine acum o realitate textuală pregnantă. Dacă piesa e un joc, nu există învingători, căci regulile sunt pulverizate de haosul care împânzește relațiile și gândurile acestor ființe ce nu par a trăi și respira cu adevărat.

Cele două culori care se înfruntă pe tabla de șah sunt impregnate în cromatica simbolică a textului: Hamm și Clov au „fețele roșii“, Nell și Nagg sunt „albi“. Dar Beckett dinamitează dialectica simplă a raporturilor, și totul devine un fel de imagine sublimată a iraționalului

care se infiltrează până și în inima structurilor celor mai riguros definite. Tabla de șah, cu toată precizia ei geometrică, a dispărut. Nu mai există decât patru piese infirme, ale căror raporturi sunt dominate de autoritatea necontestată a lui Hamm, cel care vrea să fie mereu „în centru“ și care dă ordine unui Clov retras în bucătăria sa minusculă. Ca în toate celelalte texte pentru teatru, ca în multe dintre nuvele și romane, Beckett introduce un motiv recognoscibil, numai pentru a-i edulcora simbolistica. Așa că nimic în ***Sfârșit de partidă*** nu se suprapune termenilor bine definiți ai jocului de șah, decât poate ideea că totul e rămas într-un impas ontologic, că s-a sfârșit, fără să se fi terminat. Ironic, autorul a ales modelul șahului din acest motiv: știa că este singurul joc în care finalul poate rămâne suspendat atunci când pe tablă supraviețuiesc suficiente piese pentru ca totul să mai poată continua, dar prea puține pentru ca un deznodământ să se producă. În situația de *remiză* – care poate fi explicată cu instrumente raționale, dar care se sustrage raționalului prin ambiguitatea ei absolută, prin incertitudinea ei – Beckett a găsit metafora perfectă pentru a schița absurditatea nemiloasă a unui destin care nu mai merge nicăieri, dar se scurge, în continuare. Cel care în ***The Unnameable*** scria cu resemnare senină „Nu pot merge mai departe. Voi merge mai departe.“, a aflat în remiza jocului de șah exact polisemia contradictorie și sinistă a unei situații în care totul e pierdut, fără a fi pierdut, de fapt. Sau, cu alte cuvinte, deși s-a sfârșit, totul continuă, căci istoria nu se poate opri decât într-o apocalipsă pe care Beckett o vede ca pe o soluție pozitivă – inaccesibilă, însă. Apocalipsa ar

fi unicul antidot al unei remize cosmice în care divinitatea a pierdut „partida“ creației, iar omul – care a distrus în el *chipul* și *asemănarea* divinului – nu a câștigat nimic în schimb.

Dar în remiza de la sfârșitul beckettian de partidă freamnă spaima unui alt început. Una dintre replici sună ca un avertisment și transcende contextul precar, de o trivialitate deconcertantă, în care e rostită. Beckett a dat unor astfel de fraze, motivate în aparență de iritări de moment, un sens tainic. Replica este a lui Hamm, care-i poruncește ferm lui Clov să ucidă păduchele, căci „umanitatea ar putea-o lua de la capăt de acolo“. Personajul e prea cinic pentru a acompania o asemenea sentință cu ironia pe care pare că o degajă. Replica e autentică, în sensul ei imediat, și vădește teama celui care crede în evoluția omului din microorganismele planetei că un nou ciclu cosmic poate reîncepe dintr-un biet păduche. Dar spaima este și mai cumplită, în sensul ei metafizic. Când suferința pare a se fi sfârșit, când umanitatea a atins un prag al propriei extincții, totul poate porni din nou. O altă mare de suferință poate înghiți planeta. Beckett nu a scris înfiorat de perspectivele politicii despre care citea în gazete. Până la urmă, e autorul cel mai puțin angajat politic al generației sale. Și totuși, în ***Fin de partie / Endgame*** se simte teama difuză a marelui pericol roșu, teama în fața începutului unei alte suferințe. Suferința de după sfârșitul războiului: comunismul. Ar fi prea mult și prea grosier ca interpretarea aceasta să fie dată culorii „foarte roșii“ pe care Beckett o indică pentru două dintre personaje, dar aluzia e irezistibilă pentru un

cititor atent al constelațiilor simbolice din text. Beckett știa atunci că istoria suferinței nu e decât o succesiune constantă de etape, că lacrimile se usucă numai pentru ca altele să înceapă să curgă – după cum, într-o sclipire de reflecție filosofică, o amintește Pozzo în ***Godot. Sfârșit de partidă*** e și un avertisment mascat, un mod de a spune lumii că pericolele istoriei nu sunt decât amânate puțin, reduse la tăcere pentru câteva clipe. Dar ele nu dispar niciodată cu adevărat.

Sfârșitul e la început

În *Godot*, Beckett anunța aporia textului în chiar prima replică. Pasivul verbului și negația construcției erau edificatoare: „Nimic de făcut“. ***Sfârșit de partidă*** începe altfel, printr-un lung ritual al descoperirilor. Scena de pantomimă mortuară intensifică liniștea tabloului, ce va fi întreruptă abia după câteva minute de o replică bizară: „Sfârșit, s-a sfârșit, aproape s-a sfârșit, trebuie să se fi sfârșit, aproape“. Gradația reia simfonia îndoielilor din piesă: de la cvasicertitudinea titlului la clarobscurul finalului în care totul „trebuie să se fi sfârșit“. Aceste prime cuvinte ale lui Clov, rostite către spectatori, parcurg în câteva secunde etapele de la o constatare simplă și sigură („s-a sfârșit“) la o relativitate dubioasă („aproape“). Beckett a încercat mereu să condenseze cât mai mult în cât mai puțin, să spună totul printr-un strop de imagine sau printr-o fărâamă de cuvânt. ***Endgame*** este un pas către împlinirea acestui țel.

Dacă ar fi îndrăznit ceea ce oboseala gloriei l-a împins să facă abia mai târziu – când a ajuns să scrie scenarii dramatice fără nici un cuvânt – Beckett ar fi putut lăsa cortina să cadă după această prima replică. Tot ceea ce piesa conține în ea ar fi fost deja spus. Fără

atâtea nuanțe, fără atâta splendoare intertextuală, fără subtilitatea personajelor, fără cotropitoarea violență a raporturilor dintre ele, fără atâtea alte valori întrupate în textul care o urmează. Dar cu aceeași forță de expresie. Dacă imaginarul literaturii și al teatrului ar permite o asemenea decantare teribilă, piesa lui Beckett ar încăpea toată în exclamația de la început. Pentru un autor care a îngrămădit disperarea în fiecare silabă a fiecărui cuvânt, verdictul pare o sfidare abuzivă, dar e just: Beckett ar fi putut elimina textul întreg, fără ca esența lui să dispară, pentru că, păstrând numai această frază simplă, miezul i-ar rămâne intact. Mai târziu, când a creat imagine pură, fără cuvânt, Beckett a demonstrat că o astfel de efortare colosală nu e utopică. Scenariile sale de televiziune cu un singur cadru nu au ambitusul ideatic al ***Sfârșitului de partidă***, firește, dar au exact străfulgerarea metafizică a viziunii asupra condiției umane din exclamația lui Clov.

Cuvintele beckettienne nu sunt inocente, pentru că în ele se adăpostesc mereu rămășițele unui trecut vinovat. Când Clov rostește această primă bucată de monolog, el exprimă angoasa printr-o formulă care amintește de ceva. Ce ecou se regăsește în ea? La ce mare episod al istoriei umanității trimite „sfârșitul” pomenit de Clov aici? Ca și Vladimir, care e bântuit de la început de dilema tâlharilor răstigniți, Clov citează, în chiar cea dintâi replică a sa, Evangheliile. De fapt, într-o blasfemie care ar putea trece neremarcată, el citează

Cuprins

Nimic mai comic decât nefericirea. Sfârșit de partidă

<i>Remiză</i>	<i>5</i>
<i>Sfârșitul e la început</i>	<i>11</i>
<i>Autoportret într-un craniu</i>	<i>15</i>
<i>Zi după zi</i>	<i>23</i>
<i>Teatru în teatru</i>	<i>26</i>
<i>Un erou al neputinței</i>	<i>32</i>
<i>Hamm. Arheologia teatrală a unui nume</i>	<i>38</i>
<i>Între Hamlet și Prospero</i>	<i>46</i>
<i>Imposibilul sfârșit. Capcana limbajului</i>	<i>60</i>
<i>O piesă în fărâme</i>	<i>63</i>
<i>Jocul de-a divinitatea</i>	<i>68</i>
<i>Romantismul grotesc al bătrâneții</i>	<i>74</i>
<i>Nagg. Lumea și pantalonii</i>	<i>80</i>
<i>Nell. „Nimic nu e mai comic decât nefericirea“</i>	<i>86</i>
<i>Umbre de cenușă</i>	<i>90</i>
<i>Gradul zero. Hamm și poetica mistificării</i>	<i>94</i>
<i>De la Van Gogh la Antonin Artaud</i>	<i>112</i>

<i>Paradoxul originalității</i>	<i>116</i>
<i>Intertextualitatea. Un drum închis</i>	<i>129</i>
<i>Sfârșit de partidă, început de declin</i>	<i>135</i>